

- Williamson,O.(1986): The Economics of Governance: Framework and Implications. In Langlois (ed.) 1986 (above).
- Williamson,O.(1986): The Economic Institutions of Capitalism. The Free Press. London.
- Williamson,O.(1986): Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications. The Free Press. London.
- Winch,P.(1972): Yhteiskuntatieteet ja filosofia. Jyväskylä.
- Wittgenstein,L.(1958)[1953]: Philosophical Investigations. Blackwell, Oxford.
- Wright,G.H.v.(1975): Logiikka, Filosofia ja Kieli. Otava, Helsinki

Juha Aromaa

VÄGEN MOT DET HUMANITÄRA SAMHÄLLET enligt Erich Fromm

Ett försök till en syntes av politologi och psykoanalys på basen av ett hermeneutiskt litteraturstudium av Erich Fromms produktion.

Inledning, om metoden

De som delar åsikten att samhället är så beskaffat att det motverkar tillfredsställandet av de äkta mänskliga behoven, hur man än må definiera dem, finner sig inför ett dilemma: Varför godkänner människorna ett samhälle som inte fungerar för människornas skull utan snarare är en megamaskin som lever sitt eget liv? Svaret som kommer närmast till hands är givetvis att människorna inte inser sin situation. De är blinda för sitt eget väsen. Inom både psykologin och samhällsvetenskaperna kallas detta problemområde alienation.

Erich Fromms samhällsteori leder till två stora problemområden. För det första, hurdan är människan, för det andra, alienationen, dvs. tillståndet där människan inte motsvarar sin idealbild. Med Fromms tankar som utgångspunkt kan man försöka hitta de lås som man måste bryta för att komma ut ur alienationens onda cirkel och bygga det nya samhället.

Denna artikel är ett referat av ett hermeneutiskt litteraturstudium av Erich Fromms verk ¹. I detta studium var metoden tudelad. Den hermeneutiska metoden användes för att skapa en gemensam horisont, som Gadamer kallade det, med Erich Fromm. Meningen med detta är att skapa "en diskussion per text" där subjektet, forskaren, och studieobjektet upphör att vara subjekt och objekt. Forskaren kommer förhoppningsvis under ytan av

¹ Aromaa, J.: Vägen mot det humanitära samhället enligt Erich Fromm.

texten som han läser. Men samtidigt påverkar också studieobjektet forskaren. Därför kan man säga att framställningen varken är forskarens eller studieobjektets tankar strikt refererade utan en syntes av dem. Man kan ännu tillägga att en viktig del av det hermeneutiska studiet är att hitta de starkaste påverkarna, både uttalade och dolda. I Fromms fall anser jag att de två viktigaste bakomliggande faktorerna är den bibliska traditionen och en viss religiositet å ena sidan och den marxistiska materialismen å andra sidan. Dessa två tycks motsäga varandra men det behöver inte vara fallet. Fromm var visserligen uppvuxen i en religiös judisk familj och var skolad av berömda judiska lärare men han var själv ateist. Ateist i Fromms mening betyder att han inte godkände någon personlig Gud, men han ansåg däremot att t.ex. profeterna i Gamla Testamentet beskrev socialpsykologiska lagbundenheter. På så sätt är det möjligt att binda ihop religiösa skrifter och den marxistiska materialismen, dvs. att människornas vardagsverklighet bestämmer historiens gång.

Den andra delen av metoden i detta litteraturstudium var att vid sidan av Fromm studera samhället utifrån hans egen metod som förenar marxismen och psykoanalysen. Det ambitiösa målet var att föreslå tillägg till Fromms teorier där det tyckes finnas luckor. På detta sätt tog jag med nyare psykoanalys presenterad av den schweiziska psykoanalytikern Alice Miller. Fortsatta studier med även en empirisk del får avgöra om mitt tillägg alls är berättigat.

Marxismen bjuder på ett användbart teoretiskt redskap när det gäller att få psykoanalytiska och socialpsykologiska begrepp sammanbundna med ekonomiska och samhällsteoretiska begrepp. Teorin om samhällets ekonomiska bas och kulturella överbyggnad gör det möjligt att se samband mellan rent nationalekonomisk information och psykologiska tillstånd. Vi faller inte till den vanliga vantroheten att det skulle råda ett kausalt samband: att ett visst slags bas skulle leda till en viss överbyggnad. Vi antar endast att det finns en växelverkan mellan basen och överbyggnaden.

I fortsättningen kommer jag således att försöka se fenomenen som växelverkan mellan ekonomisk vardagsverklighet och människans mentala hälsa.

1. Vad kännetecknar det icke-humanitära samhället?

För att kunna veta hurdan ett icke-humanitärt samhälle är måste man först ha en klar bild av ett par begrepp. Dessa är: människa, samhälle och humanitär. Att definiera dessa kan förefalla att vara ett evigt filosoferande, och således struntprat, men vi behöver fasta definitioner som kan tjäna som grund för det fortsatta resonemanget. Argumenterar man mot någonting i resonemanget vet man vilka grundförutsättningar som antas gälla. Man kan givetvis argumentera också mot dessa grundläggande definitioner men då är opponenteren medveten om att hela resonemanget därmed faller och han blir tvungen att ombygga allt om han vill fortsätta med problemområdet.

1.1. Vad är människan?

Människan både är och är inte ett djur. Biologiskt sett är hon ett djur. Hon har samma fysiologiska behov som ett djur, hon måste inta näring osv. Det måste dock finnas någonting som gör människan till en människa. Att veta denna gräns är utomordentligt viktigt för alla humanistiska vetenskaper. Det är den grundläggande ontologiska frågan i alla samhällsvetenskaper.

Definitionen av människan kan inte vara statisk utan dynamisk. Människan har inte plötsligt dykt upp, hon har vuxit fram. Hennes utveckling har tagit flera tiotusen år. Naturvetenskapen känner ingen exakt tidpunkt då människan skulle ha fötts med alla sina egenskaper. Människans utveckling har varit en lång och stegvis fortgående process.

Det första och viktigaste steget i människans historia är tillkomsten av medvetandet, människan blev medveten om sig själv och sitt liv. Detta steg använder jag som gräns mellan djur och människa. Vi kan anta att detta steg togs då homo sapiens för första gången träffades på jorden. Den gamla mekaniska harmonin med djurriket blev slut, och den nya kampen mellan gott och ont började. Människorna blev medvetna om gott och ont, om sig själva med alla sina svagheter.

Vi tar emellertid fel om vi nöjer oss med den här definitionen. Människan levde ännu länge i samlarsamhällen, där man inte kunde tala om någon produktion.

Människan blev en samhällelig varelse då hon genom arbete började skapa mera än det som behövdes för omedelbart bruk, hon började producera för framtiden och för andra människor. Marxismen har ju traditionellt definierat människan som en samhälleligt arbetande varelse. För Marx är just arbetet den avgörande skillnaden mellan djur och människa.

Kort sagt: människan har utvecklats stegvis och de viktigaste stegen är 1) medvetande och 2) arbete. Marx antog att den första är en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för att man skall kunna påstå att människan nått det stadium, där hon inte mera är djur. I mitt studium utgår jag från att medvetandet är både en nödvändig och tillräcklig förutsättning för att man skall kunna dra gränsen mellan djur och människa, och medger att en medveten människa utan vidare även börjar producera.

Medvetandet har emellertid två sidor, den positiva och den negativa sidan som präglar hela människans existens. Den positiva sidan av självmedvetandet är givetvis den biologiska möjligheten att leva självständigt och fritt. Vi är inte bundna till medfödda instinkter som djuren. Friheten har dock sin negativa sida: den medför ångest och en känsla av ensamhet. Människan är alltså samtidigt naturens starkaste och svagaste varelse. För att handskas med kunskapen om denna motsättning har människan åtminstone två grundläggande drag: hon har gett människolivet ett värde i sig, människovärdet, och hon har ett behov av att vara samhällelig.

1.2. Vad är ett samhälle?

Människovärdet är min utgångspunkt och alltings mått i de normativa satserna. Men begreppet människovärde ensamt förklarar ingenting. Det är människans behov av att vara samhällelig som ger innehållet till definitionen av människan.

Människan måste på något sätt kompensera sin svaghet gentemot det ekologiska systemet. Det gör hon genom att sluta sig samman med andra människor. Detta gör hon både därför att hon är en medveten varelse, och därför att hon då är bättre utrustad mot naturen. En medveten varelse kan bekämpa känslan av ensamhet och hjälplöshet med känslan av samhörighet. En helt isolerad människa blir psykiskt sjuk. Människan är dock inget

hjorddjur, medvetandet innebär också behov av identitet. Behovet av samhörighet leder i sin tur till samhälleligt arbete. För att överleva måste människan arbeta. Genom arbetsprocessen omvandlar hon naturprodukter till nyttigheter som hon behöver, dvs. hon producerar. Vi får följande definition:

Människan är en medveten och samhällelig varelse med människovärde. De samhälleligt arbetande människorna formar samhället.

1.3. Vad är humanitärt?

För att någonting skulle vara humanitärt måste det baseras på människovärdet. Vi tar följande definition:

Allt som tar människolivet som det högsta värdet är humanitärt.

Definitionen kan förefalla intetsägande, fastän den i själva verket är ytterst radikal. Att någonting är humanitärt innebär förstås att människoliv aldrig offras för något som helst ändamål. Det innebär också att ingen princip får vara viktigare än människans behov av samhörighet samt av både andlig och materiell produktivitet.

Det är klart att även icke-humanitära element i samhället är skapade av människor. Problemet med definitionen av humanitär är just det att människan ofta inte tillmäter människolivet (vare sig sitt eget eller andras) något värde i sig. Hon kan till och med se sitt liv som värdelöst om det inte uppfyller vissa villkor: att det skulle ge henne materiell framgång, njutning, känslan av att vara viktigare än andra o.dyl. För att tackla denna problematik kommer vi i fortsättningen att ta den psykoanalytiska teorin till hjälp. Vi konstaterar i detta skede att människan har både medvetande och undermedvetande. Medvetet kan människan handla mot sitt människovärde men i undermedvetandet finns de objektiva värdena lagrade.

1.4. Varför är det kapitalistiska samhället inte humanitärt?

Att äga är förutsättningen för att kunna byta. Vi kan inte anta att alla människor skulle äga lika mycket. Även om vi antog att alla skulle ha haft precis lika stora ägodelar när människosläktet föddes, skulle det inte garantera jämlikhet. Det beror på att mervärdet, det som man producerar utöver sitt eget behov, blir ens egendom, och människorna har inte samma förmåga att producera mervärde. Den som producerar mera har förstås mera att byta. Om vi har pengar som mått på bytesvärdet, har den som producerar mera mervärde större möjligheter att skaffa sig pengar. Kort sagt: de starka vinner, de svaga förlorar. Detta mervärde som man använder för att skaffa sig pengar - och därmed mera mervärde - kallar vi kapital. Vi har här sett att kapitalet ackumuleras till den som har bättre förutsättningar att producera mervärde. Denna ackumulering ledde till situationen, där en del människor hade kapital utöver sitt eget behov medan andra inte hade tillräckligt för att kunna tillfredsställa sina behov. De som inte hade tillräckligt kapital har genom historien varit tvungna att arbeta för dem som har mer än de behöver. Under antiken fanns det slavar, senare under medeltiden livegna och nuförtiden lönearbetare. De som har kapital så mycket att de kan sysselsätta arbetare kallar vi kapitalister.

Vilken är då människans situation? Hon är bunden till kapitalet. De som äger kapitalet kan inte förlora det om de vill undgå att bli lönearbetare. Arbetarna är bundna till lönen, som är en del av kapitalet som lönearbetarna får för att de har överlåtit sin arbetsförmåga åt kapitalet. Den som inte har tillräckligt kapital för att leva av det har fått ett bytesvärde. Detta bytesvärde kallas lön. På latin kallar man denna situation *pro stituere*, att sälja sin kropp, sin konst e.d.² Vi definierar kapitalismen så här:

Kapitalismen är ett samhällssystem där kapitalet styr människan.

Tvånget att lönearbeta styr arbetaren. Tvånget att inte förlora sitt kapital styr kapitalisten. Vi har konstaterat att för att kalla ett samhälle humanitärt måste människolivet vara det högsta värdet i samhället. I kapitalismen kommer människolivet först efter kapitalet: således är ett kapitalistiskt samhälle inte humanitärt. Heit intuitivt kan vi också ta fram empiriska bevis på detta. Det

² Gyorki, I., Malmström, S.: Bonniers svenska ordbok, s. 302.

produceras mera mat i världen än vad som skulle behövas för att kunna föda alla världens människor. Ändå svälter människor ihjäl i tredje världen. Människoliv går till spillo samtidigt som kapitalet ackumuleras i den industriella världen.

2. Grundelementen i det humanitära samhället

2.1. Kärleken enligt Erich Fromm

Medvetandet och förmågan att tänka ger människan oändliga dimensioner. Men medaljen har också sin frånsida: människan förstår sin begränsning, först och främst den begränsningen att hennes liv inte är oändligt. För att kunna leva med denna kunskap måste människan få stöd av sina medmänniskor. Hon måste undvika isolering. Människan måste få kontakt med andra människor för att både känna sig som en självständig individ och känna sig vara ett med hela mänskligheten. I princip finns det fyra osunda sätt att tillfredsställa detta kontaktbehov: att ha makt över andra människor, att underordna sig andra människor, att förstöra livet och att vara likgiltig för livet. Det sunda sättet är ett produktivt förhållande till andra människor och till hela världen.

Kärleken är alltså en produktiv inställning till världen. För att känna sig som en levande varelse skall människan vara produktiv, dvs. att hon lever, och andra är medvetna om det. En levande människa är aktiv. Aktiv i Fromms mening betyder att man konkretiserar sin mänskliga förmåga genom produktivt arbete, "goda kärleksfulla gärningar" och tänkande. Den betydelse Fromm ger ordet aktiv skulle vara ganska nära verbet att skapa. Att skapa betyder att man ger någonting åt en annan människa för att uttrycka sin egen produktivitet. Att man ger frukten av sina händers verk och av sitt tankearbete är det konkreta tecknet på att man lever. Kärleken är alltså produktiv, således är den aktiv, att ge är aktivt, att ta är det högsta tecknet på ens livskraft. Andra lösningar är inte produktiva, de leder till flykt från produktivitet, de leder till passivitet. Att ta emot är passivt. En passiv människa tar emot och förnekar sig som subjekt i världen, hon är endast objekt för anonyma och opersonliga krafter. Den passiva människan väljer den synbart lätta vägen, men ändå tvekar hon när ovissheten om livets mening - som är den oundvikliga frågan för en medveten varelse - tränger fram genom de psykiska defensmekanismerna.

"Fastän kärlekens föremål och därmed också dess intensitet och kvalitet växlar, finns det vissa grundelement som kan sägas vara gemensamma för all produktiv kärlek. De består i omsorg, ansvarskänsla, respekt och förståelse."³

Omsorg har att göra med människans medvetande om sig själv. Om hon förstår att människolivet är ett värde i sig, förstår hon också att det skall skyddas. Hon förstår att varje människa är oändligt värdefull och att man skall ta hand om sin medmänniska i den mån man kan. Det biologiskt mest naturliga exemplet på omsorg ser vi i förhållandet mellan det nyfödda barnet och modern. Samma omsorg ser vi i förhållandet mellan en sund människa och livet i allmänhet.

Ansvarskänsla förstår man oftast som en plikt. Fromm menar dock att det inte är fråga om en plikt utan en livsinställning. Om man förstår människolivet som ett oändligt värde, följer härav att varje annan människas liv är precis lika värdefullt som ens eget liv. I detta fall är det naturligt att man känner ansvar inför andra människors öde. Ansvarskänsla och omsorg är egentligen mycket nära besläktade element i kärleken. Omsorg har mera att göra med människornas möjligheter att växa, medan ansvarskänslan hindrar en att låta medmänniskorna lida.

Både omsorg och ansvarskänsla kan leda till en nedvärderande inställning till andra människor om de inte förstås rätt. Som en balanserande kraft till dessa två har vi det tredje elementet, respekt. Det centrala i respekt är att man accepterar andra människor sådana som de är. Respekt betyder alltså inte att jag anser en annan människa vara mig överlägsen. Jag låter min medmänniska leva ett självständigt liv samtidigt som jag också respekterar mitt eget liv och mina egna rättigheter.

För att kunna ta hand om livet, för att kunna känna ansvar och visa respekt, krävs kunskap. Det räcker inte med enstaka fakta, man måste förstå dem och se sambandet mellan dem och människolivet med dess förutsättningar. Den förståelse som Fromm behandlar som kärlekens fjärde grundelement är motsatsen till positivistiska faktasamlingar. Fromm kräver att man måste förstå fenomenen i sin helhet.

³ Fromm, E.: Är människan ond eller god?, s. 89-90.

2.2. Varandet (eller icke-ägandet) enligt Erich Fromm

För att kunna redogöra för icke-ägandets betydelse måste vi ta oss tillbaka till avhandlingens ontologi. Kärleken är det sunda sättet för samverkan mellan människor. Aktivitet hör till kärlekens allmänna karaktär. I Fromms produktion kunde man i själva verket sätta likhetstecken mellan aktivitet och sundhet. Vad har aktivitet med egendomsrelationerna att göra? Aktivitet kan sammanbindas med produktivitet, människans förmåga att producera. Grundtesen är att det är passivt att äga. Däremot att vara, att inte äga, är aktivt. När man äger ett ting kan man endast ha det. Tinget har ingen funktion, den enda funktionen det kunde ha är att vara ägarens attribut. T.ex.: jag har en bil. I meningen har bilen endast den funktionen att den definierar mig. Jag har ingen betydelse i meningen. Icke-ägandet betyder att jag använder ett ting. Tingets enda funktion är att vara ett medel för min aktivitet. T.ex.: jag kör en bil. Bilen är en bisak. Att jag kör är det viktiga. Det som subjektet, människan, gör är det viktiga. Tinget är endast "det nödvändiga onda". Vill man producera effektivt skall man inte förhålla sig till produktionsmedlen så som de vore någons ägodelar. Ägandet leder till ett passivt och statiskt tillstånd. Icke-ägandet skapar ett aktivt och dynamiskt produktions sätt. I praktiken betyder detta att det som är viktigt inte är egendomsrelationerna utan rätten att fatta beslut om produktionen.

3. Varför förändras inte samhället?

3.1. Alienation och reifikation som hinder

Utgångspunkten var ju att det kapitalistiska samhället fungerar genom att ge människan ett bytesvärde, dvs. på ett icke-humanistiskt sätt. Att människan godkänner ett samhälle som inte har människan som utgångspunkt är ju ologiskt. Människan känner inte sig själv tillräckligt för att se samhälleliga mekanismer som verkar mot henne. Vi kan närma oss problemet med Fromms eget motto:

"Samhället, och familjen som är dess agent i psykosociala frågor, måste lösa ett svårt problem: Hur skall man bryta en människas vilja utan att hon märker det?"⁴

Detta analyseras vid presentationen av två sociologiska begrepp: alienation och reifikation (förtingligande). Erich Fromms analys av alienation börjar med samma ontologiska antagande som behandlades redan i samband med begreppet kärlek. Det finns ett mänskligt kontaktbehov som kan tillfredsställas på flera sätt: det sunda sättet är produktiv kärlek.

"Människan upplever att hon inte har kontrollen över sina egna krafter och sin inre rikedom. Hon tycker sig vara ett utarmat 'ting', beroende av utomstående krafter i vilka hon har externaliserat sina levande egenskaper."⁵

Alienation är i det fallet ett tillstånd där det mänskliga kontaktbehovet inte har tillfredsställts med kärlek. Kärleken sades nämligen bestå av fyra grundelement: omsorg, ansvarskänsla, respekt och kunskap. Som vi vet gäller Fromms kärleksbegrepp inte endast andra människor utan även den älskande individen själv samt hela mänskligheten. Om man respekterar sitt eget liv och om man har kunskap om sig själv som människa känner man sig ha kontrollen över sin inre rikedom och sina levande krafter.

Vi skall i korthet studera vad som är gemensamt för de olika alienationsteorierna. Joachim Israel indelar alienationsteorierna i samhällsorienterade och individorienterade teorier. Det gemensamma för båda typerna är antaganden om vad som är det **ideala tillståndet för människan**. Alienationsteorierna innebär alltså alltid - implicit eller explicit - en teori om människans väsen. Det kan vara ett antagande som en "zoon politikon", en människa som av sin natur anpassar sig i samhället eller precis det motsatta: att människan måste uppnå individuell frihet från samhället. Det gemensamma är att människan antas vara någonting som har ett väsen. Alienation är då ett tillstånd där det ideala tillståndet, som motsvarar det antagna väsendet, inte sammanfaller med verkligheten. Vi definierar:

Alienation är ett tillstånd där människan inte är medveten om sin mänsklighet.

⁴ Fromm, E.: Att ha eller att vara, s. 84-85.

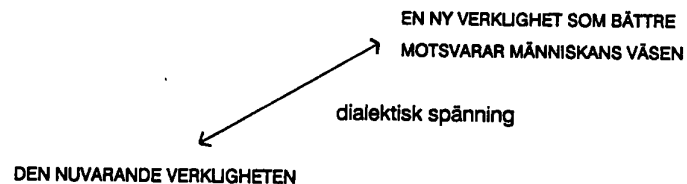
⁵ Fromm, E.: Terve yhteiskunta, s. 133.

Mänsklighet i sin tur måste definieras i varje enskild alienationsteori. Om man alieneras från sin mänsklighet, sina mänskliga egenskaper, lämnar man människovärlden och blir ett ting. Reifikation är ett mera precist begrepp eftersom det inte är beroende av hur man definierar mänskligheten eller människans väsen. För att definiera reifikation räcker det med två bakomliggande faktorer: man måste konstatera att människan är någonting annat än ett ting och att människan inte kan få ett bytesvärde. Definitionen av reifikation blir då:

Reifikation är ett tillstånd där människan får ett bytesvärde och därmed blir ett ting.

Denna definition täcker enligt min mening både Marx' och Fromms syn på reifikationen. Marx utgår från arbetarens tvång att sälja sin arbetskraft, dvs. från att arbetaren får ett bytesvärde. Fromm i sin tur beskriver hur människan förvandlas till ett ting i stället för att betona arbetarens bytesvärde på marknaden som orsak till reifikation.

För att få våra definitioner att passa in på vårt problem måste vi ställa ännu en fråga: hur hindrar alienationen från att ändra på världsbilden? På vilket sätt är alienationen ett hinder för en förändring av världsbilden? Jag åskådliggör problemet med följande figur:

Den mentalt friska människan är realist och försöker få en så riktig bild av den nuvarande verkligheten som möjligt. Hon känner emellertid samtidigt sitt mänskliga väsen med alla latenta möjligheter till ett mera skapande och produktivt liv. Hon har en bild av en möjlig ny verklighet som bättre motsvarar den som hon anser vara mera mänsklig. En frisk människa har alltså en utopi, som är en antites till den nuvarande verkligheten. Det uppstår en dialektisk spänning som får människan att sträva efter förändring, så att man får en syntes som är på högre nivå än den nuvarande verkligheten. I ett alienerat

tillstånd uppstår ingen dialektisk spänning, eftersom den alienerade människan inte har några utopier. Hon är främmande inför sitt eget väsen och kan inte föreställa sig en bättre verklighet. Detta utesluter dock inte att hon kan, medvetet eller omedvetet, lida av den nuvarande verkligheten. Den alienerade människans enda sätt att försvara sig är att anpassa sig. Hon accepterar den nuvarande verkligheten som den bästa möjliga och försöker anpassa sig till den.

3.2. Hur överförs den ekonomiska basens krav till människans psyke?

Hur får det kapitalistiska produktionssättet sådana människor som inte strävar efter förändring? Jag anser att svaret på denna fråga är ett av de mest fascinerande exemplen på möjligheten att tillämpa både marxismens och psykoanalysens metoder. För att kunna rita ramar för frågan utgår vi igen från teorin om samhällets ekonomiska bas och dess kulturella överbyggnad. Vi tar här för givet det klassiska marxistiska påståendet, vilket också Fromm omfattar, att det kulturella motsvarar det ekonomiska systemet, i vårt fall det kapitalistiska systemet. Människans psyke, hennes medvetna och omedvetna handlingar och hennes mentalitet och karaktär, är också en del av överbyggnaden. Vi frågar oss alltså, hur överförs basens krav till människans psyke.

Erich Fromm presenterar en mellanliggande faktor mellan basen och överbyggnaden, nämligen socialkaraktären.⁶ Individens karaktär omfattar alla de personliga egenskaper som kännetecknar en viss person. På samma sätt kännetecknar socialkaraktären en bestämd social grupp, t.ex. en klass, en nation. I ett kapitalistiskt samhälle där produktionen sker med hjälp av köpt arbetskraft är det naturligt att den sociala grupp som säljer arbetet - arbetarna - har en annorlunda socialkaraktär än den grupp som köper arbetet - kapitalisterna. Det gemensamma för alla grupper socialkaraktär under kapitalismen är att man tar penningens makt som givet.

Socialkaraktären är orsaken till att medlemmarna av en viss social grupp vill handla så som de är tvungna att göra. Ett alienerande produktionssätt som inte styrs av människor utan av pengar kräver en alienerad socialkaraktär. Att samhällsmedlemmarna vill stöda det alienerade produktionssättet leder till att överbyggnaden blir alienerad. Som Max Weber visade: kapitalismen behövde

protestantismen och protestantismen behövde kapitalismen, för däremellan fanns det människor med en socialkaraktär som legitimerade det torftiga livet under kapitalackumulationens era och skapade en religion med ett likadant förhållande till Gud. Växelverkan mellan basen och överbyggnaden blir då en ond cirkel som måste brytas.

Allt detta förklarar dock inte ännu vad eller vem det är som får människan att leva sig in i sin socialkaraktär. Fromm ger själv den första ledtråden: familjen är samhällets agent i psykosociala frågor.⁶

Jag koncentrerar mig på hur och varför föräldrarna påverkar sina barn. Jag stöder mig på psykoanalysens allmänt godkända ståndpunkt att de första erfarenheterna i människans liv ger den grundläggande utgångspunkten för livet. Senare krävs det ytterst omfattande terapi för att ändra på den världsbild som man omedvetet fått under den tidiga barndomen.

Alice Miller, en schweizisk psykoanalytiker, har studerat uppfostran som föräldrarnas maktmedel gentemot sina barn. Hon kallar uppfostran för samhällets dolda maktförhållande. Uppfostran tycks vara nyckelordet i överföringen av samhällets krav på individen.

Millers teori har vissa centrala punkter. Bland dem kan vi räkna upp följande:

- All uppfostran är manipulation som inskränker barnets frihet, dess förmåga att skapa och vara produktiv.
- Uppfostran kan vara antingen våldsam eller inte våldsam (svart eller vit pedagogik), men båda typerna är lika farliga för barnets frihet.
- Människan överför sitt sätt att manipulera andra från sina föräldrar till sina barn. Detta kallas upprepningstvånget. På samma sätt överförs även t.ex. psykoser.

Miller påstår däremot inte att världsbilden skulle överföras på grund av upprepningstvånget. Det som upprepas i upprepningstvånget är sättet att uppfostra och inställningen till själva livet. Uppfostran kan vara orsaken till neuroser men även till allmän alienation. Uppfostran berövar barnet förmågan att se sig själv som oändligt värdefullt.

Dessutom är det lilla barnet totalt beroende av sina föräldrar, både fysiskt och

⁶ Fromm, E.: Att ha eller att vara, s. 84.

psykiskt. Han måste älska dem, annars riskerar han livet. För det första ger det föräldrarna fria händer till manipulation, för det andra kommer barnet även som vuxen att skydda sina föräldrar. Skyddet av föräldrarna blir då den irrationella delen av människans världsbild.

Skyddet av föräldrarna fungerar som ett lås i alienationskedjan från en generation till en annan. Det totala beroendet av föräldrarna under den tidiga barndomen är orsaken till att förhållandet mellan barnet och föräldrarna är tabu.

Det är en pessimistisk slutsats som man kan härleda från Millers resonemang. Vill man sträva mot förändring krävs det en oerhörd psykisk styrka för att man skall kunna bryta sig ut ur upprepningstvångets kedja. Men hur få denna styrka om man förlorat den under barndomen? För att lyckas med detta skall människan bryta ned ett tabu som kanske är det mest skyddade i hela människoslagets historia, ett tabu som dessutom är biologiskt betingat. Ändå tror Miller att det är möjligt att förhållandet mellan föräldrar och barn kan byggas på kärlek och respekt. Miller och Fromm går utan tvekan mot samma mål. Fromm diskuterade hela samhället, Miller koncentrerar sig på individpsykologin.

3.3. Hur bryta alienationens bojor?

Kort uttryckt: kampen för det humanitära samhället är en kamp mot alienation. Den främsta orsaken till alienationen är att människan har reducerats till ett ting. Hon har fått ett bytesvärde.

"Först då människan inte mera är någon konsumtionsnyttighet för de starkare människorna, först då är kannibalismens förhistoria slut, och den verkliga historien kan börja."⁷

Vilka är då förutsättningarna för förändringen? De otaliga försöken att åstadkomma ett samhälle styrt av människor och inte av pengar har hittills inte lett till någon slutgiltig lösning. Inte heller har det kapitalistiska samhället gått under, trots återkommande kriser, depressioner, inflation, arbetslöshet osv. Vi kan försöka förklara detta med hjälp av den växelverkan som finns mellan

⁷ Fromm, E.: Rakkas on elämä, s. 198.

samhällets produktionssätt och dess kulturella överbyggnad. Det kapitalistiska produktionssättet behöver ju en kapitalistisk världsbild för att kunna fungera. Arbetets moral och pengarnas etik är livsviktiga för den materiella produktionen. De stora etiska problemen i den kapitalistiska världsbilden är hur individen bäst skall kunna bidra till att samhällets gemensamma konkurrenskraft blir större än konkurrenskraften i de andra samhällena. Denna moral skyddas från generation till generation omedvetet genom föräldrarnas uppfostran av sina barn. Då blir växelverkan mellan bas och överbyggnad med nödvändighet en ond cirkel, där alienationen på den ena sidan förstärker alienationen på den andra sidan.

Den onda cirkeln måste brytas. Våra bojor är ett alienerande produktionssätt, som avskär vår förmåga att se möjligheten till ett människostyrt samhälle i stället för ett penningstyrt samhälle. Fromm ville införa ett nytt sätt att tackla problemet. Man måste samtidigt ändra både produktionssättet och människans moral. Men jag är av den åsikten att det är den starkaste länken i bojorna - inte den svagaste länken - som först måste brytas. Detta utesluter dock inte Fromms syn att man samtidigt även måste börja arbetet för att få förändringen i gång på alla områden i samhället.

Den starkaste länken i våra bojor är den tabubelagda växelverkan mellan föräldrar och barn. Den världsbild som man under de första levnadsåren fått är det ytterst svårt att förändra senare i livet. Alice Millers teori redogör för de komplexa skyddsmekanismerna som hindrar människan att finna vägen tillbaka till sin egen världsbild. För det första är det lilla barnet fysiskt och psykiskt absolut beroende av modern. Barnet måste helgonförklara sina föräldrar, annars riskerar han både sin mentala hälsa och möjligheten att överleva. Det innebär att barnet tar föräldrarnas världsbild för given. Denna i sin tur är påverkad av det alienerade samhället som föräldrarna lever i. Föräldrarnas världsbild har också sina rötter i den tidiga barndomen. Det blir en kedja från generation till generation. Världsbilden kan alltså sägas bestå av två delar: 1) den världsbild som man övertagit från föräldrarna i den tidiga barndomen och 2) den världsbild som påverkas av produktionsförhållandena. Produktionsförhållandena kan man lära sig förstå. Denna del av världsbilden går att ändra med hjälp av förnuftet. Den förra delen är den starka länken i vår onda cirkel, eftersom den är skyddad av en serie psykiska defensionsmekanismer och den är ofta alldeles irrationell. Förnuftet hjälper oss inte i försöket att komma fram till ursprunget av den världsbild vi har övertagit.

Det krävs en individuell revolution innan man är färdig för att bekämpa produktionsrelationerna. Å andra sidan måste man bekämpa produktionsrelationerna för att hjälpa andra i deras individuella revolution. Vi kan förklara detta närmare på grund av det som behandlats tidigare. Den individuella revolutionen är att bryta tabu och komma ut ur upprepningstvängets onda cirkel. Teoretiskt ser det ut som en omöjlig uppgift. Det är en ensam kamp mot det irrationella. Individerna måste få stöd av en annan människa på vägen mot frigörelse. Politiska partier och andra sammanslutningar borde kanske mera fungera som terapeutiska grupper för att kunna stöda sina medlemmar till självuppskattning.

Den individuella revolutionen lyckas inte heller i ett samhälle där man inte kan vara säker på att överleva. Höga matpriser, bostadslöshet, bristande socialskydd osv. gör det svårt för oss att använda energi för att vi skall hitta oss själva. Därför är det lika viktigt att samla krafterna till en politisk front för att i det första skedet få en garanti för tillgången till livsviktiga förnödenheter. Socialpolitiken, i synnerhet bostadspolitikerna, och samhällets matproduktion och -distribution, blir de viktigaste fronterna i kampen för att få basen förändrad. Steg för steg måste man få rätten till livsviktiga förnödenheter som en självklarhet som inte är beroende av något annat än att människan är en människa.

Vi kan sammanfatta: man skall finna det irrationella i sin världsbild och leva sig igenom det för att sedan kunna omfatta den humanitära världsbilden. Denna kamp måste omedelbart leda till engagemang för det humanitära samhället vars första uppgift är att garantera att människans basbehov under alla omständigheter blir tillgodosedda.

Litteratur:

- Fromm, E. (1945): Flykten från friheten, Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.
- Fromm, E.: Är människan god eller ond?, Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.
- Fromm, E. (1969): Hoppets revolution, Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Fromm, E. (1971): Terve yhteiskunta, Helsinki: Kirjayhtymä.
- Fromm, E. (1977): Rakkauden vaikea taito, Helsinki: Kirjayhtymä.
- Fromm, E. (1978): Att ha eller att vara, Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.
- Fromm, E. (1981): On Disobedience, New York: The Seabury Press.
- Fromm, E. (1985): Rakkaus on elämä, Helsinki: Kirjayhtymä.
- Israel, J. (1971): Alienation: från Marx till modern sociologi, Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Jay, M. (1973): The Dialectical Imagination, London: Heinemann.
- Miller, A. (1981): Älä huomaa, Juva: WSOY.
- Miller, A. (1985): Alussa oli kasvatus, Juva: WSOY.

